१समृद्धा २नाटकस्यादौ मङ्गलार्थे पाठ्ये श्लोकादौ "आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात् प्रवर्त्तते । देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति सा स्मृता" । नाटके विघ्नविघातायादौ नान्दी कार्य्या यदाह भरतः "यद्यप्यङ्गानि भूयांसि पूर्वरङ्गस्य नाटके । तथाप्यवश्यं कर्त्तव्या नान्दी विघ्नोपशान्तये । देवद्विजनृपादीनामाशीर्वादपरायणा । नन्दन्ति देवतायस्मात्तस्मान्नान्दी प्रकीर्त्तिता" अन्यच्च "देवद्विजनृपादीनामाशीर्वचनपूर्विका । नान्दी कार्य्या बुधैर्यत्नान्नमस्कारेण संयुता । गङ्गा नागपतिः सोमः सुधानन्दाजयाशिषः । एभिर्नामपदैः कार्य्या नान्दी धाराभिरङ्किता । प्रशस्तपदविन्यासा चन्द्रसङ्कीर्त्तनान्विता । आशीर्वादपरा नान्दी योज्येयं मङ्गलात्मिका । काचिद्दशपदा नान्दी काचिदष्टपदा तथा । सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमस्वरमाश्रितः" । सा०द० अन्यथा उक्तं यथा "यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वं रङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवाः प्रकुर्वन्ति पूर्वरङ्गः स उच्यते । प्रत्याहारादिकान्यङ्गान्यस्य भूयांसि यद्यपि । तथाप्यवश्यं कर्त्तव्या नान्दी विघ्नोपशान्तये" "आशीर्वचनसंयुक्ता नित्यं यस्मात् प्रयुज्यते । देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति संज्ञिता । मङ्गल्यशङ्खचन्द्राब्जकोककैरवशंसिनी । पदैर्युक्ता द्वादशभिरष्टाभिर्वा पदैरुत" । अष्टपदा यथा । अनर्घ्यराघवे "निष्प्रत्यूहमित्यादि" द्वादशपदा यथा मम तातपादानां पुष्पमालायाम् । "शिरसिधृतसुरापगे स्मरारावरुणमुखेन्दुरुचिर्गिरीन्द्रपुत्री । अथ चरणयुगानते स्वकान्ते स्मितसरसा भवतोऽस्तु भूतिहेतुः" । एवमन्यत्र । "एतन्नान्दीति" कस्यचिन्मतानुसारेणोक्तम् । वस्तुतस्तु "पूर्वरङ्गस्य रङ्गद्वाराभिधानमङ्गमिति" उच्यते । यदुक्तम् । "यस्मादभिनयो ह्यत्र प्राधान्यादवतार्य्यते । रङ्गद्वारमतो ज्ञेयं वागङ्गाभिनयात्मकमिति" उक्तप्रकारायाश्च नान्द्या रङ्गद्वारात् प्रथमं नटैरेव कर्त्तव्यतया न महर्षिणा निर्देशः कृतः । कालिदासादिमहाकविप्रबन्धेषु च "वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः । अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्मृग्यते स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः" एवमादिषु नन्दीलक्षणायोगात् । उक्तञ्च "रङ्गद्वारमारभ्य कविः कुर्य्यादिति" । अतएव प्राक्तनपुस्तकेषु "नान्द्यन्ते सूत्रधार" इत्यनन्तरमेव "वेदान्तेष्वित्यादि" श्लोकलिखनं दृश्यते । यच्च पश्चात् "नान्द्यन्ते सूत्रधार" इति लिखनं तस्यायमभिप्रायः "नान्द्यन्ते सूत्रधार इदं प्रयोजितवान् इतः प्रभृति मया नाटकमुपादीयते इति कवेरभिप्रायः सूचितः इति" । वृद्धौ "ते तु नान्दीमुखा नान्दी समृद्धिरिति कथ्यते" इति ब्रह्मपुराणम् "नान्दीमुखे विवाहे च प्रपितामहपूर्वकम्" इति सम्बन्धविवेकपरिशिष्टधृतवचनम् । "नान्दीमुखे पुत्रादिसमृद्धिसाधनरूपे विवाहे विशेषणं तु विवाहादेः पुत्रादिलाभविशेषज्ञापनाय नान्दीमुखपदस्य श्राद्धपरत्वे अनेकवचनप्राप्तपितृपूर्वकाभिलापस्य बाधापत्तेः" सं०त० रघुनन्दनः ।

नान्दीक पु० नान्द्यै कायति कै–क । १तोरणस्तम्भे त्रिका० २नान्दीमुखश्राद्धे नान्दीमुखशब्दे दृश्यम् ।

नान्दीकर त्रि० ६त० । १नान्दीश्लोकादिपाठकरे २नान्दीवादिनि च अमरः ।

नान्दी(न्दि)घोष पु०नान्द्यै घोषः वा ह्रस्वः । भेर्यादिशब्दे

नान्दीपट पु० नान्द्याः वृद्ध्यर्थः पटः । कूपादिमुखबन्धनवस्त्रे वीनाहे हेमच० ।

नान्दीपुर न०नान्द्यै पूः अच्समा० । अप्राक्स्थे पुरभेदे ततः पुरान्तत्वात् भवाद्यर्थे वुञ् । नान्दीपुरक तत्र भवे त्रि० ।

नान्दीमुख न० नान्द्या वृद्धेर्मुखम् । १वृद्धिश्राद्धे श्राद्धभेदे नान्द्यै मुखं यस्य । २पित्रादौ ३मात्रादौ स्त्री ङीष् । जीवत्पित्रादित्रिकस्य ४वृद्धप्रपितामहादौ च ६त० । ५समृद्धेः साधने विवाहादौ "नान्दीमुखे विवाहे च" नान्दीशब्ददर्शितवाक्ये स०त० लिखनं दृश्यम् । अथ नान्दीश्राद्धाधिकारस्वरूपादि निर्ण०सि० दर्शितं यथा अथ वृद्धिश्राद्धम् तन्निमित्तं पृथ्वीचन्द्रोदये ब्राह्मे "जन्मन्यथोपनयने विवाहे पुत्रकन्ययोः । पितॄन्नान्दीमुखान्नाम तर्पयेद्विधिपूर्वकम् । देवव्रतेषु चाधानयज्ञपुंसवनेषु च । नवान्नभोजने स्नाने ऊढायाः प्रथमार्तवे । देवारामतडागादिप्रतिष्ठासूत्सवेषु च । राजाभिषेके बालान्नभोजने वृद्धिसंज्ञकान् । वनस्थाद्याश्रमं गच्छन् पूर्वेद्युः सद्य एव वा । पितॄन् पूर्वोक्तविधिना तर्पयेत् कर्मसिद्धये" विष्णुपुराणे "यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासु मेखलाबन्धमोक्षयोः । पुत्रजन्मवृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं समाचरेत्" तत्रैव "नामकर्मणि बालानां चूडाकर्मादिके तथा" इत्युक्तेर्निष्क्रमान्नप्राशनयोर्न श्राद्धमिति मैथिलाः तन्न पूर्वोक्तविरोधात् नानिष्टेति विरोधात् "सुतोत्पत्तौ तथा श्राद्धे अन्नप्राशनिके तथा" इति राजमार्त्तण्डाच्च